
Josep Pujol, *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el «Tirant lo Blanc»*, Barcelona 2002, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Josep Pujol es planteja l'ambició objectiu de reconstruir –ajudar a reconstruir, diu ell, més humilment– el fons de la «biblioteca mental» de Joanot Martorell i els «processos creatius que condueixen d'aquella biblioteca a la prosa del *Tirant*» (11). El seu estudi, fruit del treball de molts anys de recerca, durant els quals se n'havien avançat ja alguns resultats importants, aconsegueix plenament aquest propòsit que ens podia semblar quimèric a alguns, de bestreta, i dóna un pas de gegant dins la història de la crítica tirantiana. Si no reconstrueix l'absoluta totalitat d'eixa «biblioteca mental» de Martorell, tasca impossible –i en certa mesura inútil, donat que la prova documental no és un llistat de llibres relacionat dins un testament inert i tancat, sinó una obra de creació oberta i viva–, Pujol sí que classifica, per primera vegada en la història de la crítica sobre *Tirant lo Blanc* amb voluntat d'exhaustivitat, els continguts d'aquesta «biblioteca», posant ordre i jerarquitzant els seus principals materials. Deixa així les bases establertes per a una organització dels «processos creatius», és a dir, dels processos d'escriptura martorellians. Si haguéssim de destacar només una aportació de Pujol, seria aquesta de l'organització metodològica la que subratllaríem principalment, sobretot tenint en compte el panorama de llibres i estudis durant els últims anys, moltes vegades mancats d'un nord clar. (L'article de Lola Badia, 1993, una vertadera monografia sobre el *Tirant*, és l'antecedent més clar del llibre de Pujol, perquè proposava i comentava un llistat d'una trentena d'autors i textos catalans relacionats, una altra trentena de textos d'autors no catalans, i una desena de textos i autors traduïts al català.)

Pujol remarca en la introducció com els «prejudicis realistes» i altres «convencions modernes» havien posat a la llista de demèrits de Martorell «tant la dimensió retòrica de la novel·la com el substrat cultural que l'alimenta i les fonts i models on l'autor beu i on s'emmiralla». Durant molts anys, doncs, el «saber», és a dir, la cultura assimilada intel·lectualment pel llibre, li havia estat un «càrrec» –com li reprotxava en una de les seues lletres de batalla Montpalau– que afeixugava els mèrits del narrador realista i benhumorat, tantes vegades els únics valorats positivament. La imatge del cavaller bregós no casava ben bé amb la de l'escriptor instruït (9).

Què entén Pujol per «memòria literària», sintagma amb què intitula el llibre? «...la manera com la memòria culta de d'autor –és a dir, la memòria de les lectures fetes abans de i durant la redacció del *Tirant*– s'actualitza en l'escriptura de la novel·la en virtut d'una concepció imitativa de la prosa literària culta». En mots del generativisme, diríem que la «biblioteca mental» (estructura profunda) s'hi actualitza com a «memòria» activa (estructura superficial). I això implica tenir en compte la contínua presència de fragments procedents d'altres textos, molts d'ells clàssics llatins, manipulats al servei de noves intencions i en nous contextos (10). Pujol pren partida davant la poca operativitat de l'ús indiscriminat de termes com «plagi», «préstec» o «manlleu» (donant per superada la polèmica estèril sobre la seua suposada il·legimitat), i igualment davant la indefinició de «intertextualitat», a favor del terme «font» (I, efectivament, altres mots, com ara «hipotext», si no van clarament definits, tampoc no hi ajuden massa, i de vegades creen confusions) (10-11). De fonts cal parlar, doncs, de fonts encara desconegudes, d'altres massa precipitadament pressuposades i d'altres conegudes però que no sabem com li varen arribar a Martorell ni de quina manera les va aprofitar (Boccaccio, és clar; però, quin Boccaccio i com...?).

Al final de la introducció, Pujol «departeix», amb flegma martorelliana i retòrica, el seu llibre en set parts, com l'autor valencià diu, en la seua *anticipatio*, que farà. Martorell no ho compleix, afortunadament; però Pujol sí que ho fa (afortunadament també). El primer capítol es dedica a la presentació de *Tirant*, i Pujol comenta com la dedicatòria al príncep Ferran i el pròleg «posen en joc diverses estratègies de concessió d'autoritat al text que passen

per la ficció de traducció [...] i per l'acumulació de *topoi* historiogràfics, posats al servei de la legitimació de la història fictícia de les gestes de Tirant» (14-15). L'estudi més complet del tema és encara el de Limorti, però Pujol explica, a banda, perfectament el pròleg dins el sentit dels models europeus d'*accessus ad auctores*, fent-hi servir la bibliografia acadèmica i hispànica més important al voltant del tema (per exemple, el llibre de Julian Weiss). (Una simple comparació entre els *accessus* del *Curial* i *El Victorial*, en molts punts bescanviabls, ens faria comprendre la comunitat de propòsits entre autors europeus d'obres històriques i de ficció al segle xv.)

El capítol 2, «Cròniques i històries de romans: nous models per a la ficció cavalleresca», parteix de la reescriptura del *Guillem de Varoic* en el *Tirant lo Blanc* per tal de «reconstruir els estrats que condueixen del model artúric de ficció cavalleresca a un nou model determinat per la historiografia medieval i clàssica o de tema clàssic». Les referències clàssiques, en efecte, no tenen només una funció exornativa, sinó una presència activa. Cingolani i el mateix Pujol ja hi havien destacat un tram classicitzant de l'acció i fins i tot una equiparació de Tirant amb els herois de l'antiguitat. És fonamental resseguir amb meticulositat la utilització d'obres secundàries, però tan estimades pels escriptors europeus dels segles xiv i xv, com ara el *Valeri Màxim* (traduït per Canals). Per exemple, el capítol del captiu albanès que es presta a perdre un tros d'orella i a ser assotat per tal d'introduir-se com a espia al castell de Montúber, defensat per Escariano, i facilitar la presa de la plaça, és convincentment explicat pel coneixement de l'anècdota de Sext Tarquini (Valeri Màxim, VII, 4,2), com deia Cingolani, i per les *Stratagemata*, III, iii, 2 i 3, com ara proposa Pujol (55-56). Tanmateix, és difícil constatar un coneixement complet de Frontí, que no va tenir l'èxit que esperaríem (a Castella és gairebé un desconegut durant el segle xv), i els estratagemes del *Tirant* han de continuar explicant-se, en termes generals, sense fonts de conjunt i, això sí, amb els paral·lels d'Eiximenis que va proposar Riquer. Personalment, em sembla que l'estratema de l'albanès remuntaria als episodis del robatori del Pal·ladi troià per part d'un Ulisses disfressat de pobre i sofrint tota mena de vexacions (i recordem com Tirant també es disfressa, de pastor de vaques, un parell de capítols més endavant). Pel que fa al motiu de les orelles tallades, no podem excloure, com ha vist Labrado (2000), el rerefons folklòric de rondalles, on l'heroi del tipus de l'*Esclafamuntanyes* (Aa-Th, 301B) lluita contra el gegant i li talla una orella. (Tirant no li talla les orelles al negre i gegant Escariano, però sí que l'enganya, aliat amb un albanès que es deixa tallar les orelles...). I és que sempre hi haurà passatges que no poden explicar del tot les fonts textuales: descripcions, com ara les de les fonts dins la «roca» de les festes d'Anglaterra, que semblen tretes d'un registre personal; ecos d'espectacles litúrgics i cortesans; presència de llegendes o rondalles folklòriques (els episodis de Felip i Ricomana o el d'Espèrcius tampoc no s'entenen si no és dins la tradició de la rondalla); històries i rumors familiars (com les valencianes que per a Antoni Ferrando expliquen el personatge de l'Emperadriu); ressonàncies d'oracions religioses, supersticions, eixarms...; temes i tons de romancer o balada; detalls micropoètics (invencions poètiques) a les descripcions de desfilades, acuradament fotografiats; etc. Literatura menor? Certament, no. No estranya, doncs, a l'altre extrem de la constatació documental (textual), que la lectura del *Valeri Màxim* –per bé que siga un autor fonamental per a comprendre els canvis de models d'ètica cavalleresca al segle xv, molt ben conegut també pels millors poetes castellans (Santillana, Mena)– no revele grans descobriments, com reconeix Pujol; tanmateix «es pot afirmar amb tota seguretat que Martorell coneixia aquesta versió» [la traducció de Canals] (56). Profitosíssimes són també les curioses «coincidències» que troba amb un parell de passatges de la traducció catalana de la *Dècada* I de Titus Livi, encara inèdita (57-58). I també el rastreig de models d'*ars arengandi* a Sal·lusti, Titus Livi, Lucà, Guido delle Colonne, el Tucídides arromançat o l'*Escipió i Aníbal* de Canals, encara que mai concrets, si no és la traça d'una arenga del *De coniuratione Catilinae* al cap. 156 de *Tirant* (59-62). Tirant emula

Cèsar, Anníbal o Escipió, i, tot i que no sempre encarne els seus aspectes més exemplars, és essencial per a la crítica conèixer l'ús que se'n feia d'aquestes obres secundàries per tal d'entendre que els models de cavalleria, al segle xv, no són exclusius de la ficció bretona, sinó que s'identifiquen principalment amb el món grec i sobretot romà.

El capítol 3 del llibre, «Històries de grecs i de troians (amb gregues i troianes)», correspon a un model historiogràfic especial: les *Històries troianes* de Guido delle Colonne. Batalles, debats, discursos, ambaixades, històries de amor... Els préstecs de Guido revelen «un autor omnívor que multiplica els seus nuclis d'interès i que és tan atent a extenses tirades retòriques com a sentències i frases aïllades reabsorbibles en tota mena de contextos...» (78). Ja n'havia assenyalat alguns Wittlin, però Pujol completa, per exemple, les magnífiques escenes d'enamorament de Tirant (caps. 116-120) i demostra com depenen dels moments d'enamorament d'Aquil·les de Políxena, de la consolació d'Agamèmnon a Menelau, després del rapte d'Helena, o de l'enamorament de Medea per Jàson. Però també la magnífica *descriptio puellae* de Carmesina, a l'església de Santa Sofia, derivaria de l'esguardament de Paris a Helena al temple (80). Helena era la bella entre les belles per als autors medievals i no sorprén que la seua descripció en les *Històries troianes* (que parteix de l'exemple de la *Poetria nova* de Vinsauf) siga també model per a Melibea en *La Celestina* i en molts altres textos europeus. Martorell recombina elements que provenen de diverses situacions i té la capacitat de fondre'ls en una nova, que reprendrà l'antiga o no tindrà res a veure amb ella. Els exemples que en dona Pujol són molts i molt explícits, i només caldria ara completar-los amb les aportacions que n'ha fet Perujo al llarg dels seus imprescindibles treballs sobre les *Històries troianes* (en especial, la traducció de Jacme Conesa) i la seua influència sobre el *Tirant*.

El capítol 4, «De la memòria literària a l'escriptura: materials i tècniques de la imitació», incideix en el fenomen d'estratificació de les fonts, discuteix «els mecanismes amb què associa i manipula els seus materials» i reflexiona «sobre el sentit literari i cultural d'aquesta manipulació de la tradició». Corella resulta omnipresent, i per tant clau, per tal d'explicar aquesta estratificació. Llegeix Martorell Ovidi o les *Històries troianes* directament (traduïts) o llegeix només el Corella lector d'aquests textos? I llegeix la història de Jàson i Medea a partir d'Ovidi (a les *Metamorfosis*, VII o a les *Heroides*, XII), de Sèneca, de Colonna o de Corella? Les conclusions provisionals de Pujol, després de presentar exemples de categories i tècniques, indiquen que Corella passa al *Tirant* «havent perdut pel camí els principis intel·lectuals i morals que regeixen la seva prosa», perquè «els materials han estat sovint reduïts a un compendi de frases ... que no exigeixen contextos gaire definits» (105).

El capítol 5, «Un univers epistolar: Ovidi i la seva herència», el 6, «Clàssics i moderns: Boccaccio, Corella i la retòrica sentimental» i el 7, «Cap als models tràgics: Sèneca i la mort de Tirant», insisteixen, amb la mateixa metodologia que el 4, en la densitat amb que hi són presents aquests textos. A partir d'aquesta constatació, cerquen la definició de la seua importància en l'escriptura del *Tirant*. Cada un d'aquest capítols s'organitza al voltant d'un episodi llarg, i així Pujol pot comentar amb detall, tot centrant-se en aquestes unitats narratives, les pràctiques imitatives aplicades a situacions narratives determinades. Només el comentari de cada capítol, dens però amb una gran claredat expositiva i amb una modèlica selecció i comentari d'exemples, requeriria una ressenya. Pujol analitza i demostra perfectament, per exemple –seguint el fil dels seus darrers descobriments i els d'Annicchiarico–, com Martorell coneix la *Fiammeta* i el *Filocolo* de Boccaccio (i molt menys, diríem que estranyament, el *Decameron*). Són aquestes fonts boccaccianes, al costat de les *Històries troianes*, comunes a tota la ficció sentimental hispànica, les que expliquen la major part –encara que no totes– de les concomitàncies entre *Tirant* i textos castellans del segle xv (en concret *La Celestina*). A banda, Martorell va llegir i aprofitar, com Fernando de Rojas, les tragèdies de Sèneca (la influència del Sèneca català en *Tirant* ha estat fixada gairebé definitivament per

Martínez, però Pujol ja havia avançat molts aspectes en un estudi esclaridor de 1995-1996) potser a partir d'un manuscrit de factura propera a la del II-3096 de la Biblioteca de Palacio Real, que tenia, abans de la seua composició actual, només dos textos: les *Tragèdies* en català i unes *Regles d'amor*, que coincideixen amb la part I de la traducció del *De amore* d'Andreas Capellanus, un text fonamental, conegut molt fragmentàriament, sense testimonis castellans al segle xv, però sense el qual també és difícil entendre les primeres escenes de *La Celestina*. En fi, la importància dels textos clàssics es palesa ben bé a l'apèndix, on es distribueixen les fonts, classificades per autors, obres i treballs crítics.

Com sospita Pujol, el seu treball no només permetrà detectar en futures edicions i estudis les principals fonts de l'obra (per primera vegada, cal insistir-hi, sistematitzades i ordenades), sinó també millorar determinades lectures del text i justificar les possibles intervencions dels editors amb bases sòlides. I com igualment reconeix l'autor, el llibre ens posa davant d'una sèrie de preguntes al voltant de la formació escriptural de Martorell («tècniques d'escriptura d'origen escolar afavorides per les modes literàries del seu temps i per la mena de fonts que tenia a l'abast»). A quin grup d'autors adscriure la formació i pràctica literària del Martorell escrivà de ració i cavaller d'envejable formació intel·lectual, com demostra l'examen de la seua «biblioteca mental»? Hem de ser humils: ho ignorem pràcticament tot.

És evident, en fi, la fortuna de la contribució de Pujol pel que fa no sols a descobriments empíricament comprovables (ús i maneig de fonts), sinó a la comprensió dels processos creatius de l'obra i a una més exacta ubicació del *Tirant* i de Martorell en la història literària i cultural de mitjan segle xv. Hem d'agrair a Pujol l'escriptura de *La memòria literària de Joanot Martorell*. Era un llibre que necessitàvem i, junt als de Riquer (1990, 1992) i a alguns pocs més, la seua consulta serà totalment imprescindible, com la d'un diccionari o guia de capçalera per a la crítica tirantiana, fins que el mateix autor no l'actualitze dins uns quants anys. Per finalitzar amb paraules de l'autor, «en posar-nos en contacte directe amb la biblioteca de Joanot Martorell i amb el caràcter material, gairebé fisiològic de l'escriptura que en depèn, l'estudi de les fonts ens haurà d'imposar la imatge d'un Martorell tan destre en la novel·lització de fets i noms contemporanis com llegit i orgullós de ser-ho, deutor de les idees i els gustos literaris del seu temps, ambicions en el seu projecte i pacient en la transmutació dels estímuls i dels textos de la seua memòria en una literatura que els conté i els perpetua de manera memorable».

RAFAEL BELTRAN
Universitat de València

Tomàs Martínez Romero, *Aproximació als sermons de sant Vicent Ferrer*. Presentació de Germà Colón, València 2002, Denes Editorial.

Este libro de Tomàs Martínez sobre los sermones de Vicent Ferrer testimonia, en primera instancia, la aceptable salud de nuestros estudios sobre la que es, sin duda, la figura más destacada de la predicación peninsular en la Baja Edad Media. Tras las numerosas y solventes ediciones de textos, las varias monografías y acercamientos parciales, y tras la realización de algún congreso específico, el libro de Tomàs Martínez viene a ser, en buena medida, un adecuado broche o corolario, redactado además con un estilo impecable, que conjuga el rigor del escalpelo con el tono afable de una conversación entre amigos.